

Καὶ περὶ τὴν λύσιν τῶν διαφορῶν τούτων μεταφυσικῶν ἀποριῶν τῆς ψυχολογίας παρατηρεῖται σχεδὸν τὸ αὐτό, ὅπερ εἶδομεν συμβαῖνον καὶ περὶ τὴν λύσιν τῶν ὁμοίων ἀποριῶν τῆς θεολογίας. Αἱ τάσεις δηλ. αἱ περὶ τὰ ψυχολογικὰ καθόλου μὲν εἶπειν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς τάσεις τὰς περὶ τὴν ὄντολογίαν καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἀκολουθοῦσιν ἐκείναις. Ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν συναφῶν αὐτῷ ζητημάτων σημειωτέον τοῦτο, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀρνούμενοι πᾶσαν ἰδίαν ὑπόστασιν τῇ ψυχῇ, καὶ ὑπὸ ψυχὴν ἐννοοῦντες ἀπλῆν ἐνέργειαν, καὶ ταύτην ὅχι καθ' ἑνὲν ἐννοοῦσαν πᾶν τὸ ὡς ὄν θεωρούμενον ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτὸ τοῦτο δύναμις καὶ ἐνέργεια (force, energie), ἀλλ' ὡς τις ἐντέλεια (actualitas), ὡς τι κεφάλαιον ἢ γινόμενον τῆς ἐνεργείας ἢ συνεργείας τῶν τὸ σῶμα καθόλου καὶ τὸν ἐγκέφαλον ἰδίᾳ συναποτελούντων μορίων ἢ κυττάρων, ὁπωσδήποτε νοουμένων, εἴτε ὡς ὅλως ὑλικῶν, εἴτε ὡς ὅλως πνευματικῶν, εἴτε ὡς ὑλοπνευματικῶν, κατ' ἀνάλογον μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ὄντος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν φύσιν αὐτὴν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ τὴν αἰτιώδη αὐτῶν ἀρχήν, βεβαίως καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο λύεται κατὰ τὰς καθόλου ὄντολογικὰς θεωρίας, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὸν ὀλιστὴν πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι καὶ αὐτὴ ὑλική, ὡς τοιαύτη δέ, ὡς αἰτία ἔχουσα ἀνάλογον, ἐξωτερικὴν δηλ. καὶ μηχανικὴν, τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην κίνησιν ἢ κατάστασιν τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῶν παραρτηρημάτων αὐτοῦ, στερεῖται πάσης ἐκουσιότητος, κατὰ τὸν μονιστὴν ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ἢ ἑτέρα ὄψις τῆς διφυοῦς ιδιότητος τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὀφειλομένη εἰς αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τοῦ διφυοῦς ὄντος καὶ τῶν διαφορῶν ἐκφάνσεων αὐτοῦ οὐδὲν ἔχει τὸ ἐκούσιον καὶ αὐτοτελές. Τοῦναντίον δὲ κατὰ τὸν δυϊστὴν καὶ τὸν πνευματιστὴν ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ φύσιν ἔχει ἰδίαν, ὅλως ἀσύγκριτον πρὸς τὴν λεγομένην φυσικὴν καὶ φυσιολογικὴν ἐνέργειαν, καὶ μετέχει ἐκουσιότητος καὶ αὐτενεργείας. Ἡ τάσις ἢ ἀρνούμενη πᾶσαν ἐκουσιότητα εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, καὶ παριστῶσα αὐτὰς ὡς ἀποτελέσματα ἄλλων ἐπιδράσεων ἢ καὶ αὐτῆς τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς determinismus ἢ καὶ necessarianismus ὡς τις ἑτεροαρχία τῆς βουλήσεως ἢ ἄλλως ὡς ἀναγκοβουλία ἢ ἀναγκοπραγία, ἐν ᾧ ἢ

έναντία τάσις, ἡ ὑποστηρίζουσα τὴν πλήρη καὶ τελείαν ἐκουσιότητα καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, χαρακτηρίζεται ὡς indeterminismus, ὡς τις αὐθαιρεσία ἢ ἀπολυταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ δὲ τάσις ἢ ἀποφεύγουσα τὰ δύο ἄκρα, καὶ πρὸς τῇ αὐτοβουλία ἀποδεχομένη τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἄλλων αἰτιῶν ἢ ἀφορμῶν ἐπὶ τῶν ἐκάστοτε λαμβανομένων ἀποφάσεων εἶναι ἢ καλῶς ἐννοουμένη ἐκουσιότης ἢ ἐκουσιοβουλία (spontanéité), ὡς τις αὐταρχία τῆς βουλήσεως ἐξ ἴσου διαστελλομένη τῆς τε ἑτεραρχίας καὶ τῆς ἀπολυταρχίας.

Ἄλλοιαι εἶναι αἱ ψυχολογικαὶ τάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀπλότητα ἢ πλειονότητα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ εἰς τὸ πρωτεῖον μεταξὺ αὐτῶν ἐν περιπτώσει πλειονότητος αὐτῶν, καὶ δὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ λεγόμενος intellectualismus, ὁ νοητισμὸς ἢ νοησιαρχία, ἡ τάσις ἢ παραδεχομένη τριάδα ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν καὶ ὡς θεμελιώδη μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄρχουσαν τὴν χαρακτηριζομένην ὡς τὸ νοητικὸν ἢ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ λεγόμενος voluntarismus, ὁ βουλευτισμὸς ἢ βουλευσιαρχία, ἡ τάσις ἢ ἀποδίδουσα τὰ πρωτεῖα εἰς ὅ,τι διακρίνεται ὡς ὀρεκτικὸν ἢ βουλευτικὸν τῆς ψυχῆς, καὶ ὡς τρίτη ὁ λεγόμενος sentimentalismus, ὁ συναισθητισμὸς ἢ συναισθηματισμὸς, τάσις παρὰ τὸ γνωστικὸν καὶ βουλευτικὸν ἀναγνωρίζουσα ὡς ἴδιαν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ συναίσθημα (sentiment, Gefühl), καὶ ἐν τούτῳ διαβλέπουσα τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη ψυχικὴν δύναμιν ἢ ἐνέργειαν, καὶ οὐ μόνον ὡς ἀπλὴν ἀφετηρίαν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἴδιόν τινα καί, οὕτως εἶπεῖν, ἄμεσον τρόπον καὶ ἅμα γνώμονα τῆς γνώσεως αὐτὸ τοῦτο ὡς intuition, ὡς θυμοσοφίαν ἢ διαίσθησιν ἢ ἐνόρασιν, ἥτις, καίπερ καθ' ἑαυτὴν μυστικὴ, ἀνεξήγητος καὶ ἀναιτιολόγητος, ὅμως παρίσταται πολλάκις ὡς ἡ μόνη καὶ ἀσφαλὴς πηγὴ γνώσεως ἐν τε τοῖς θεωρητικοῖς καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς (πρβλ. § 19).

§ 26. Τάσεις περὶ τὸν πρακτικὸν κλάδον τῆς φιλοσοφίας.

Τάσεις καὶ διαφοραὶ τάσεων ἐξεδηλώθησαν κατὰ καιροὺς καὶ περὶ τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, καὶ οὐ μόνον τῶν ἐιδικῶν αὐτοῦ μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ γενικώτερον χαρακτηῖρα ἔχοντος, τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπογνωσίας, τοῦ φι-

λοσοφικῶς θεωρουμένου καὶ ἐξεταζομένου μικροκόσμου (§ 17). Καί-
τοι δὲ τὰ διάφορα τοῦ κλάδου τούτου προβλήματα καὶ αἱ περὶ
αὐτὰ ἐκδηλωθεῖσαι καὶ ὑφιστάμεναι τάσεις καὶ τάσεων διαφοραὶ
διευκρινίζονται ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους μαθήμασι τοῦ αὐτοῦ κλάδου,
πλὴν ὑπάρχουσι καὶ τοιαῦτα προβλήματα καὶ τοιαῦται περὶ αὐτὰ
τάσεις καὶ διαφοραὶ τάσεων, αἵτινες, κοιναὶ οὔσαι πᾶσι τοῖς ἐπὶ
μέρους μαθήμασιν, ἁρμοδίως ἐξετάζονται οὐχὶ ἐν ἐνί τινι τούτων,
ἀλλ' ἐν τῷ γενικωτέρῳ μαθήματι τοῦ κλάδου τούτου, ἐν τῇ φιλο-
σοφικῇ ἀνθρωπογνωσίᾳ. Ὡς τοιαῦτα προβλήματα προέχουσι τό τε
περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου
γένους, καὶ τὸ περὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ καταστάσεως ὡς καὶ τὸ περὶ
τῆς περαιτέρω πορείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὑπὸ τὰς ποι-
κίλας αὐτοῦ ὄψεις καὶ φάσεις, ἰδιωτικὰς τε καὶ ὁμαδικὰς, ὑλικὰς τε
καὶ πνευματικὰς, βιοτεχνικὰς τε καὶ καλλιτεχνικὰς, κοινωνικὰς τε
καὶ πολιτικὰς, ἠθικὰς τε καὶ δικαιολογικὰς, ἐκπολιτιστικὰς τε καὶ
ἐξημερωτικὰς, προβλήματα συμπεριλαμβανόμενα καὶ συγκεντρούμενα
ἐν τῇ περιβοήτῳ τῶν νεωτέρων χρόνων θεωρίᾳ τῆς ἐξελίξεως (έvo-
lution), τῇ θεωρίᾳ τῆς ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων βαθμιαίας προελεύ-
σεως τῶν τελειότερων, ἐν ἀντιθέσει μὲν πρὸς τὴν ἔκπαλαι γνωστὴν
θεωρίαν τῆς προβολῆς ἢ ἀπορροῆς (emanatio), τὴν θεωρίαν τῆς
ἀπὸ τοῦ τελείου καθόδου εἰς τὰ ἀεὶ ἀτελέστερα, ἐν ἀντιδιαστολῇ,
δὲ πρὸς δύο ἄλλας ἐννοίας, τὴν ἀπὸ τοῦ ὀπωσδήποτε προσκτηθέν-
τος καὶ κατορθωθέντος βαθμοῦ βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως με-
τατροπὴν ἢ μεταστροφὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀτέλειαν, ὡς καὶ τὸν
λεγόμενον ἐκφυλισμὸν (degeneratio), τὴν ἀπὸ ἀρχικῆς τινος εὐεξίας
ἢ τελειότητος μετάπτωσιν ἢ κατάπτωσιν εἰς τὰς πλημμελείας τῆς
ἀτελείας καὶ καχεξίας. Τῆς ἐξελίξεως ἴδιον εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ
βαθμιαία βελτίωσις καὶ τελειοποίησις δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ μὲν
ὡς ὅλως μηχανικῶς καὶ ἀσκόπως συντελουμένη κατὰ εἰρμὸν αἰτίων
ἔσωτερικῶν, τῇ φύσει τῶν ὑποκειμένων οἰκείων, καὶ ἀφορμῶν ἐξω-
τερικῶν, τυχαίων πολλάκις συμπτώσεων καὶ περιστάσεων, οἴκοθεν
ἀσχέτων πρὸς τὰ συντελούμενα, τὸ δὲ καὶ ὡς κατὰ σκοπὸν τινα
διενεργουμένη, ὡς συμμορφουμένη καὶ ἀκολουθοῦσα, ἔστω καὶ ἀσυνει-
δήτως, καὶ ἠθικῇ τινι τάξει καὶ διατάξει τῶν τοῦ μακροῦ τε καὶ

μικροῦ κόσμου, τάξει ὑπερκειμένη μὲν τῇ ἀπλῇ φυσικῇ τάξει καὶ διατάξει, μεταχειριζομένη δὲ ταύτην ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν πολλῶν ὑψηλοτέρων σκοπῶν τοῦ βίου καὶ τῆς ὑπάρξεως ὅλης. Ἡ τάσις αὕτη, οἰκεία οὖσα τοῖς θεϊσταῖς καὶ τοῖς δεῖσταῖς, δὲν εἶναι ἄλλοτρία καὶ τοῖς ἐπὶ τὸ πανθεϊστικώτερον φιλοσοφοῦσιν⁽¹⁾, ἐν ᾧ ἡ ὅλως φυσικὴ καὶ μηχανικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξελίξεως ἰδιάζει τοῖς ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον φιλοσοφοῦσι, καίτοι αὐτὸς ὁ Κάρολος Darwin, ὁ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰσηγησάμενος τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως δὲν ἦτο κεκηρυγμένος ὑλιστῆς καὶ ἄθεος. Κατὰ τοὺς οὕτως ἢ ἄλλως προσκειμένους τῇ εἰρημένῃ ἐκδοχῇ τῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ προέλευσις ἐξηγητέα καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ προέλευσις πάντων τῶν ἄλλων ἐνοργάνων καὶ ἐμψύχων ὄντων, ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ ὅλως στοιχειώδεστών ἀρχῶν, ἀπὸ σπερμάτων καὶ πλασμάτων ἢ πρωτοπλασμάτων ἀτελεστάτων, καὶ μετὰ μακρὰν μὲν τῶν αἰώνων καὶ τῶν χιλιετηρίδων σειρὰν, ἐν διαδοχῇ δὲ ἐλιγμῶν καὶ μεταπτώσεων καὶ διαμείψεων καὶ μεταμείψεων καταλήξασα εἰς τὴν κατὰ τόπους καὶ καιροὺς ἐμφάνισιν καὶ τοῦ λεγομένου ἀνθρωπίου εἴδους⁽²⁾, ὄντων πιθηκοειδῶν καὶ πηθικογενῶν, πεπροικισμένων μὲν μετὰ ἀνωτέρου σωματικοῦ καὶ ἐγκεφαλικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ μετὰ ἀνωτέρων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ ἀτελεστάτων κατ' ἄμφω, καὶ μόνον ὕστερον μετὰ χρόνου πάροδον ἀνυπολογίστου ἀναπτυχθέντων κατὰ μικρὸν καὶ εἰς ὀπωσοῦν τελειότερα στάδια ζωῆς, νοήσεως καὶ ἐνεργείας προβάτων, καὶ ἔτι νῦν προβαίνοντων μὲν ἢ καὶ προβησομένων ἐν τῇ ἡμερώσει καὶ τῷ πολιτισμῷ, ἀλλ' ἄνευ μὲν τινος ὑψηλοτέρας προδιατάξεως καὶ ἄνευ σκοποῦ τινος καὶ τέλους ὑψηλοτέρου, κατὰ νόμους δὲ μοιραίως φυσικοὺς καὶ κατὰ τρόπους ἀλογίστως εἰκαίους, διὰ παντοίων στρο-

(1) Πρὸβλ. τοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων Γερμανῶν φιλοσόφων Ἐγγελον († 1831), Krause († 1832) καὶ Schelling († 1854).

(2) Ἀξιοσημεῖωτον ὅτι καὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας τῆς ἐξελίξεως αἱ ἀρχαὶ ἀπαντῶσιν ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ Ἰωνικῇ φιλοσοφίᾳ ἢ φυσιολογίᾳ, παρὰ τῷ Ἀναξίμανδρῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου αὐτοῦ (Συμποσ. προβλήμ. Α, Σ, 4). «Ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπου ἀποφαίνεται (Ἀναξίμανδρος), καὶ τραφέντας, ὥσπερ οἱ γαλεοὶ, καὶ γενομένους ἰκανοὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν, ἐκβληθῆναι τήνικαῦτα καὶ γῆς λαβέσθαι».

φῶν καὶ μεταστροφῶν καὶ μεταπτώσεων καὶ περιπετειῶν καὶ ἀγώνων καὶ ἀνταγωνισμῶν καὶ πόθων καὶ εὐχῶν καὶ ἐλπίδων καὶ προσδοκιῶν, καὶ τούτων ἰσταμένων κατὰ τὸν λίθον τοῦ Σισύφου, καὶ πληρουμένων κατὰ τὸν πίθον τῶν Δαναΐδων καὶ τὰ διψῶντα χεῖλη ἀναψυχουσῶν κατὰ τὰ ρ. . . τοῦ Ταντάλου, καὶ οὐ μόνον κατὰ μέλη ἕκαστα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὁμάδας ὅλας καθ' ἅπαν τὸ γένος τῶν βροτῶν, ὅ,τι δέ που φαίνεται ὡς λάμψις καὶ ἐπίφασις δόξης ἀνθρωπίνης, δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰ μὴ ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ κατέπεσεν. Εἰς τοῦτο καταλήγει συνεπῶς ἡ μηχανικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἀνθρώπινον βίον, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν λαμπροτάτων ἐπιτευγμάτων καὶ κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς φάσεις.

§ 27. Προέχουσαι τάσεις περὶ τὴν ἠθικὴν.

Ἐκ τῶν τάσεων τῶν εἰδικωτέρων, τῶν ἐκδηλωθεισῶν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα προβλήματα καὶ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι μὲν ἀνάξια προσοχῆς αἱ φερόμεναι καὶ περὶ τὰ ἄλλα, θὰ διαλάβωμεν ὅμως ἐν τοῖς ἐξῆς οὐχὶ περὶ ὅλων, ἀλλὰ περὶ τῶν κυριωτέρων καὶ μᾶλλον προεχουσῶν, οἷαι κατὰ πρῶτον λόγον αἱ περὶ τὴν ἠθικὴν, ἔπειτα δὲ αἱ περὶ τὴν δικαιολογίαν ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ αἱ περὶ τὴν καλολογίαν ἢ αἰσθητικὴν.

Εἶναι διάφοροι αἱ περὶ τὴν ἠθικὴν ὑπάρχουσαι τάσεις, προκύπτουσαι ἐκ τῆς ἀπὸ διαφόρου ἀπόψεως ἐξετάσεως τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, καὶ πρῶτον τοῦ προβλήματος τοῦ καιρίου περὶ τοῦ γνώμονος ἢ κριτηρίου τῆς ἠθικότητος καὶ περὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ κύρους τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Κατὰ τίνα δηλ. νόμον καὶ κανόνα, καὶ πῶς καὶ πόθεν προσελθόντα κρίνοντες τὰς τῶν ἀνθρώπων διαθέσεις, βουλήσεις, καὶ πράξεις προκρίνομεν τὰς μὲν τῶν δέ, καὶ τὰς μὲν τιμῶμεν ὡς ἐπαίνου καὶ σπουδῆς ἀπάσης ἀξίας, τὰς δὲ τοῦναντίον λογιζόμεθα ὡς ψόγου καὶ καταφρονήσεως καὶ φυγῆς ἀξίας. Καὶ καθόσον μὲν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ κανόνος ἀναζητεῖται ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν αὐτῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἐν ἰδίᾳ τινὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπαρχούσῃ δυνάμει ἢ ὁρμῇ καὶ κλίσει, ἐν αὐτῇ τῇ κοινῶς οὕτω καλουμένῃ συνειδήσει ἢ φωνῇ τῆς συνει-

δήσεως, προκύπτει ἡ τάσις τῆς αὐτονομίας, ὡς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἐπέχοντος παρ' ἑαυτῷ θέσιν νομοθέτου καὶ κριτοῦ τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων. Καθόσον δὲ πάλιν ἡ ἀρχὴ τοῦ αὐτοῦ νόμου καὶ κανόνος ἀναζητεῖται ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, καὶ ἀνάγεται εἴτε εἰς τὸ ὅπωςδῆποτε ἐπικρατήσαν ἔθος ἢ συνήθειαν, εἴτε εἰς θεσμόν καὶ διάταξιν ἀρχῆς τινος καὶ ἐξουσίας ὅπωςδῆποτε καθεστηκυίας, πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς, εἴτε εἰς τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν θεοδότου τινὸς νομοθεσίας, προκύπτει ἡ τάσις τῆς ἑτερονομίας, ὡς ἄλλου τινὸς ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἀναγράφοντος τὰ φευκτέα καὶ τὰ πρακτέα, καὶ διατιμῶντος τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν ἰδίων ἡμῶν διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων. Ἡ ἑτερονομία χαρακτηρίζεται ἰδιαιτέρως ὡς θεονομία, ὅταν ὡς νόμος καὶ κανὼν τῶν ἡμετέρων διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων καὶ ὡς κριτήριον τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν λαμβάνηται αὐτὸ τὸ θεῖον θέλημα, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον γνωσθέν ποτε τοῖς ἀνθρώποις ἢ γνωριζόμενον ἐκάστοτε.

Δὲν διαφέρουσι κατ' οὐσίαν ἄλλοι τινὲς καὶ ἄλλως ἠχοῦντες χαρακτηρισμοὶ τῶν αὐτῶν τάσεων, τῆς μὲν αὐτονόμου ἠθικῆς ὡς θεωρητικῆς ἢ ἐκ τῶν προτέρων (apriorismus) ἢ διαισθητισμοῦ (intuitionismus) ἢ ἐγγενισμοῦ ἢ ἐμφυτισμοῦ (nativismus), τῆς δὲ ἑτερονόμου ὡς ἱστορικῆς ἢ ἐμπειρικῆς ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων (aposteriorismus), καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν τῆς ἐκδοχῆς ταύτης προσαρμογὴν εἰς τὴν προεξετασθεῖσαν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως ὡς ἐξελικτικισμοῦ (evolutionismus), ὡς τοῦ ἐκάστοτε βαθμοῦ τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ συνιστῶντος τὸ μέτρον καὶ κριτήριον τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἐκάστοτε ἀνθρώπων.

Αἱ οὕτω καὶ οὕτω χαρακτηριζόμεναι αὗται τάσεις, καίπερ διαστελλόμεναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀντιτιθέμεναι ἀλλήλαις, ὅμως δὲν εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἀποκλείωσιν ἀλλήλας, ἀλλὰ κάλλιστα δύνανται νὰ συνδυασθῶσι καὶ νὰ ἀναπληρῶσι τὰς ἀλλήλων ἐλλείψεις, ἡ μὲν ἱστορικὴ καὶ ἐμπειρικὴ συντελοῦσα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν κατὰ θεωρίαν καὶ ἐκ τῶν προτέρων λαμβανομένων ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων, ἡ δὲ θεωρητικὴ παρέχουσα τὸ κριτήριον τῆς ὀρθότητος τῶν ἐκ τῶν ὑστέρων προσγενομένων νόμων καὶ

κανόνων τῆς ἠθικότητος. Ἐτερον οὐχ ἦττον σπουδαῖον καὶ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἠθικότητος, τὸ περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἡμετέρων διαθέσεων, βουλήσεων καὶ πράξεων, ποῖαι δηλονότι οὔσαι αὐταὶ καὶ ποίου τινὸς ἀγαθοῦ καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ στοχαζόμεναι ἢ ἀστοχοῦσαι αἰ μὲν τιμῶνται ὡς ἀγαθὰ καὶ ἐπαινοῦνται ὡς χρησταί, αἰ δὲ τοῦναντίον ἐκφραυλίζονται ὡς πονηραὶ καὶ ψέγονται ὡς κακαί. Ἐν τῇ λύσει τοῦ προβλήματος τούτου ζητεῖται κατὰ πρῶτον διὰ τίνος ψυχικῆς ἐνεργείας τελεῖται ὁ ἐν λόγῳ καθορισμὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, διὰ τοῦ λογισμοῦ, διὰ τῆς ψυχρᾶς νοήσεως, ἢ διὰ τοῦ συναισθήματος, ἢ διὰ τῆς βουλήσεως. Ἡ προτίμησις τῆς λογιστικῆς ἐνεργείας ἀποτελεῖ τὴν τάσιν τὴν παρὰ τῶν ξένων οὕτω καλουμένην reflexionismus, ἐνῶ ἡ προτίμησις μὲν τῆς συναισθητικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ τάσις ἡ λεγομένη emotionalismus, ἡ affectualismus ἢ προτίμησις δὲ τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ λεγομένη θεληματισμὸς, ἡ voluntarismus τῶν ξένων. Ζητεῖται ἀκολουθῶς νὰ καθορισθῇ αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ, ἂν δηλ. πρόκειται περὶ κοινοῦ τινος τοιούτου ἐκ τῶν ὑλικωτέρων καί, οὕτως εἰπεῖν, χθαμαλῶν, ἐκ τῶν χύδην ἐπιζητουμένων ὑπὸ τῶν πολλῶν καθ' ἀπλῆν ὁρμὴν τῆς ζώδους ἡμῶν φύσεως, περὶ ἡδονῆς καὶ εὐζωίας καὶ εὐδαιμονίας καὶ πάσης ἄλλης εὐπορίας καὶ εὐμαρείας, ἢ τοῦναντίον περὶ εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων, ἐξ ἐκείνων, ὅσα κατ' αὐτὰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς πνευματικῆς ἡμῶν συστάσεως καὶ τῶν ἀναλόγων ἡμῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων ἐπιδιώκονται λογάδην ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινα καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐμπρέποντα, ὡς σπουδάσματα ὑπεραίροντα τὴν κορωνίδα τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως ὑπὲρ τὰ κτίσματα τὰ ἄλογα. Εἶναι τοιαῦτα τὰ ἀγαθὰ οὐ μόνον τοῦ νοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, ἢ φιλομάθεια, τὸ φιλάληθες, τὸ φιλοπρόοδον καὶ εἴτινα ἄλλα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ ἤθους καὶ τῆς καρδίας καὶ τῆς βουλήσεως αὐτῆς, τὸ φιλελεύθερον, τὸ γιλοφενὲς καὶ φιλόπατρι, ἢ μεγαλοψυχία ἢ ἀκεραιότης τοῦ φρονήματος, ἢ σωφροσύνη, ἢ δικαιοσύνη, ὁ οἶκτος καὶ ἡ φιλανθρωπία καὶ ὅσα παρόμοια; Ἡ τάσις, ἡ ἀπονέμουσα τὰ πρωτεῖα εἰς τὰ χύδην σπουδάσματα καὶ ὑλικώτερα ἀγαθὰ, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τῶν ξένων ὡς naturalismus, δύναται καὶ χα-

ρακτηρισθῆ παρ' ἡμῖν ὡς φυσιοφροσύνη καθόλου, καὶ εἰδικεύεται ὡς ἡδονισμὸς ἢ ἡδονοθηρία (hedonismus), ὅταν ἡ ἀπλῆ ἀπόλαυσις καὶ ἡδονὴ τιμᾶται ὡς τὸ περιμάχητον σπούδασμα τοῦ βίου, ὡς εὐδαιμονισμὸς δὲ ἢ εὐδαιμονοθηρία (eudaimonismus), ὅταν τὸ αὐτὸ τοῦτο νοῆται εὐρύτερον, ὡς εὐπραγία τοῦ ὅλου βίου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑψηλότερον καὶ πνευματικώτερον χαρακτηρηχόντων ἀγαθῶν καὶ σπουδασμάτων τοῦ βίου. Τοῦναντίον δὲ ἡ τάσις, ἢ τὰ πρωτεῖα ἀπονέμουσα εἰς τὴν κτῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν ἀεὶ κρειττόνων καὶ τελειοτέρων καὶ τῷ λογικῷ πλάσματι ἐμπρεπόντων πνευματικωτέρων ἀγαθῶν καὶ ὑψηλοτέρων σπουδασμάτων τοῦ βίου χαρακτηριζομένη παρὰ τῶν ξένων ὡς perfectionismus, δύναται νὰ ὀνομασθῆ παρ' ἡμῖν ὡς τελειοφροσύνη ἢ τελειοσπουδία.

Συναφῆ πρὸς τὰ προηγούμενα εἶναι καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα τῆς ἠθικῆς, πρῶτον ἂν τὸ ὡς ἀγαθὸν τιμώμενον καὶ σπουδαζόμενον τιμᾶται καὶ σπουδάζεται ὡς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τιμῆς καὶ σπουδῆς ἄξιον, ἀσχέτως πρὸς τὴν οἴανδήποτε ἄλλην αὐτοῦ χρησιμότητα καὶ ὠφέλειαν, ἢ πρωτίστως ἢ καὶ μόνως χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς χρησιμότητος αὐτοῦ καὶ ὠφελείας, καὶ δεύτερον ἂν τὰ οὕτως ἢ οὕτως ἐπιζητούμενα καὶ ἐπιδιωκόμενα ἀγαθὰ, τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἔχουσι κατὰ ἄτομα μόνον, καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς αὐτῶν καὶ χρησιμότητος πρὸς τὴν κοινότητα τῶν πλειόνων, πρὸς τὸ λεγόμενον κοινῆ καλὸν καὶ συμφέρον, ἢ τοῦναντίον πρῶτως ἢ καὶ μόνως προσκτῶνται ἐκ ταύτης τῆς εἰς τὸ κοινὸν καλὸν καὶ συμφέρον χρησιμότητος αὐτῶν καὶ ὠφελείας. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον πρόβλημα ὑπάρχουσι δύο τάσεις, ἢ τῆς σχετικῆς ἀξίας δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τάσις ἑτεροτελείας, καὶ ἢ τῆς ἀπολύτου ἀξίας δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τάσις αὐτοτελείας. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον πρόβλημα ὑπάρχουσι δύο τάξεις τάσεων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ τοῦ ἀτομισμοῦ (individualismus) καὶ ἢ τοῦ ὁμαδισμοῦ ἢ καθολικισμοῦ (universalismus), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἢ τῆς ἰδιοφελείας, ὡς τινος ἐγωῖσμοῦ (ipsismus) καὶ ἢ τῆς κοινωφελείας (utilitarismus), ὡς τινος ἑτερισμοῦ (altruismus) ἐν τῇ εὐρυτέρῃ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ, καὶ παρὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην καὶ

φιλαδελφίαν, πρὸς τὸ «μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητήτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος» μὴ συμπύκνοντος πρὸς αὐτήν, ὡς ὑπονοοῦντος μὲν τὴν θυσίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων, δικαιολογοῦντος δὲ τὴν τοιαύτην θυσίαν ἐπὶ τὸ συμφερολογικώτερον, οὐ μόνον δηλαδή ὡς ἀπαραίτητον εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς ὁλότητος, ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν μόνην ἀσφαλῆ ὁδὸν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

§ 28. *Τάσεις περὶ τὴν δικαιολογίαν ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου.*
 Μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀναγραφὴν τῶν ὑπαρχουσῶν περὶ τὴν ἠθικὴν τάσεων βεβαίως θὰ παρεῖλκε πᾶς κατ' ἰδίαν λόγος καὶ περὶ τάσεων ἰδιαιτέρων ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ μαθήματι τῆς δικαιολογίας ἢ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, εἰ μὴ προὔπετίθετο ὅτι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι μέρος τῆς ἠθικῆς, οὐδὲν ἔχον τὸ ἰδιάζον καὶ ἐξάρσεως χρῆζον παρὰ τὰ ἄλλα αὐτῆς μέρη, ἀλλ' ὅτι, καὶ ὑπαγόμενον ὑπὸ τὴν ἠθικὴν, ἔχει καὶ ἰδιαίτερόν τινα τύπον ἢ χαρακτηριστῆρα, καὶ ἰδιαιτέραν τινὰ σπουδαιότητα. Πράγματι δὲ ἔχει τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἠθικῇ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο, ὅτι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ ὡς καθορίζον καὶ κανονίζον τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν πρὸς συμβίωσιν προωρισμένων καὶ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ συμβιούντων ἀνθρώπων ἐν τῷ δοῦναί τε καὶ ἐν τῷ λαβεῖν, ἐν οἷς τε εἶναι ὑπόχρεοι εἰς τὸ δίδόναι τι τοῖς ἄλλοις ἢ πάσχειν τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ καὶ χάριν τῶν ἄλλων, καὶ ἐν οἷς ἀξιοῦνται νὰ ἀπαιτῶσι τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ καὶ νὰ περιποιῶσι τι τοῖς ἄλλοις ἀνιαρὸν καὶ λυπηρόν. Ἐπειδὴ ἀμφοτέρω, τό τε κατ' ἐνέργειαν καὶ τὸ πάθος, τό τε δικαίωμα τοῦ ἀπαιτεῖν τι παρὰ τῶν ἄλλων ἢ περιποιῆσαί τι τοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ ὀφειλὴ ἢ ὑποχρέωσις τοῦ δίδόναι τι τοῖς ἄλλοις, ἢ πάσχειν τι ὑπὸ τῶν ἄλλων ἢ χάριν τῶν ἄλλων, εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῶσιν εἴτε ὡς θετικῶς ἀπορρέοντα ἀπὸ ῥητῆς τινος συμφωνίας καὶ συμβάσεως ἢ ἀπὸ κειμένου τινὸς θετικοῦ νόμου ἢ ἀπὸ ἔθους τινὸς ὁπωσδήποτε κρατήσαντος, εἴτε καὶ ὡς φυσικῶς, ὡς οἴκοθεν, ἀπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀπροκαταλήπτου ἀνθρωπίνου λόγου ἀπορρέοντα, ἐγεννήθη μὲν ἡ διάκρισις τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, προεβλήθη δὲ καὶ ἡ ἀπορία ἂν

καὶ ποῖον ἐκ τῶν δύο δικαίων, καὶ εἰς τίνας περιστάσεις ἔχει μείζον κῦρος. Καίτοι τάσεις πρὸς ὑποτίμησιν ἢ ἀποσκυβάλισιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἀνεφάνησαν κατὰ καιρούς, διεκρίθησαν δὲ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς καταφρονηταὶ αὐτοῦ οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ σκεπτικοί, πλὴν οὐ μόνον ἡ ὑπαρξίς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ παρὰ τὸ θετικὸν δίκαιον ἔκπαλαι ἀπετέλει κοινὸν δόγμα τῶν κορυφαίων φιλοσόφων τε καὶ νομομαθῶν καὶ θεολόγων μέχρι πρὸς μιᾶς ἑκατονταετηρίδας, ὅτε τῇ ἐπικρατήσει τῶν θεωριῶν τῆς λεγομένης ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου ἐπηκολούθησε καὶ ἡ παρὰ φιλοσοφούντων ἀπόρριψις τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὡς τινος ἐμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ κώδικος ἔστω καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ στοιχείων τοῦ δικαίου, ἐπὶ ἀθετήσει τοῦ ἐμφύτου καὶ αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ νόμων τῆς ἠθικῆς καὶ ὑποστηρίξει τῆς ἐναντίας γνώμης, ὅτι καὶ τούτων ἡ γένεσις καὶ διαμόρφωσις ἐξηγητέα ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως (').

§ 29. *Τάσεις περὶ τὴν αἰσθητικὴν ἢ καλολογίαν.*

Τάσεων διαφοραὶ δὲν ἔλειψαν νὰ ἐκδηλωθῶσι καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἢ καλολογίᾳ, καὶ δὴ οὐχὶ κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, πῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὄρους καὶ περιστάσεις γεννῶνται τὰ κοινότατα τοῖς ἀνθρώποις καὶ ὡς εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα διακρινόμενα καλολογικὰ ἢ καλαισθητικὰ συναισθήματα, τὰ ἐγγινόμενα ἐκ τῆς παρουσίας καὶ ἀντιλήψεως εἴτε καλοῦ τινος ἢ ὠραίου, εἴτε τοῦναντίον αἰσχροῦ τινος ἢ ἀσχήμου πράγματος οἴουδήποτε, εἰς τὴν ὄψιν ἢ ἀκοὴν προσπίπτοντος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς θεωρητικωτέρας ἀπορίας καὶ τὴν λύσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος περὶ αὐτῆς τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου, τοῦ ἐμποιοῦντος μὲν τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τιμωμένου δὲ καὶ θαυμαζομένου ἀναλόγως καὶ ὑπὸ τῶν μάλιστα ψυχρῶς καὶ ἀδιαφόρως ἔχόντων καὶ μετὰ πάσης ἀπαθείας κρινόντων. Ἡ τοιαύτη ἀπαθὴς κρίσις καὶ ἀμερόληπτος ἐκτίμησις κατὰ πρῶτον λόγον βεβαίως ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τὸν κρίνοντα, τουτέστιν εἰς αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἔχοντα τοιαύτην φύσιν καὶ οὕτω πεφυκότα,

(') *Επιθι τοῦ συγγραφέως ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς τόμ. Α' § 4· 26—28· 63—64.

ὥστε ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ διατίθεται ὁμοίως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου καὶ νὰ κρίνη ὁμοίως περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμως δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι νῦν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχικὴ καὶ πρωτόγονος, ἀλλὰ προσεγένετο σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὴν προεξετασθεῖσαν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, προσέκυψαν δύο τάσεις καὶ ἐνταῦθα, παρεμφερεῖς ταῖς ἐν τῇ ἠθικῇ, ἢ τῆς ἀσταθείας καὶ σχετικότητος, καὶ ἡ τῆς σταθερότητος καὶ τοῦ ἀπολύτου τῆς ἀξίας τῶν καλαισθητικῶν κρίσεων καὶ ἐκτιμήσεων. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως προκύπτουσα διαφορὰ τῶν τάσεων. Καὶ ἀσχέτως δηλ. πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ κρίνοντος καὶ ἐκτιμῶντος ἐξαρτωμένην καὶ ὀριζομένην σχετικὴν ἢ ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου, ἡ κυρία αἰτία τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης κρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἐγκειμένη ἐν αὐτῷ τῷ κρινομένῳ καὶ ἐκτιμωμένῳ ἀντικειμένῳ, καὶ δὴ εἴτε ἐν τῇ μορφῇ αὐτοῦ τῇ ἐξωτερικῇ, ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ, ἐν τῷ σχήματι καὶ τῷ ῥυθμῷ τῷ προσπίπτοντι εἰς τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, εἴτε ἐν τῷ περιεχομένῳ αὐτοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἐν τῇ συμφωνίᾳ ἐκείνῃ ἢ συμμετρίᾳ τῆς ἰδέας τοῦ πράγματος τῆς ἐσωτερικῆς πρὸς τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς καὶ παράστασιν πρὸς αἰσθητοποίησιν αὐτῆς, ἥτις εἶναι προσιτὴ καὶ ἀντιληπτὴ οὐ μόνον τῇ ὄψει καὶ τῇ ἀκοῇ, ἀλλὰ καὶ τῇ νοήσει αὐτῆς. Ἡ τάσις ἡ ἀναζητοῦσα τε καὶ ἀνευρίσκουσα τὸ καλὸν ἐν μόνῳ τῷ εἶδει τοῦ καλοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται ὡς formalismus ὡς εἰδολογισμός, ἐν ᾧ ἡ τάσις ἡ ζητοῦσα τὸ καλὸν ἐν αὐτῇ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται ὡς realismus, ὡς πραγματισμός.

§ 30. Χρησιμότης τῶν ἐν τοῖς διαφόροις κλάδοις καὶ μαθήμασιν ἔκπαλαι ἐκδηλωτικῶν τάσεων.

Καίτοι τάσεις ἰδιαίτεραι, μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιόλογοι, ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τοῦ πρακτικοῦ κλάδου μαθήμασι (§ 17), καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς θρησκείας, ἐν τῇ πολιτειολογίᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παιδαγωγικῇ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας, πλὴν ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ἔργῳ αὐτῆς, ἀρκουμένη ἐν-

ταῦθα εἰς μόνας τὰς κυριωτέρας καὶ ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς διατύπωσιν ἕξ ὧν ἕκπαλαι ἐξεδηλώθησαν τάσεων περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ λύσιν τῶν διαφόρων γνωσιολογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ πρακτικωτέρων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, τὴν πληρεστέραν καὶ λεπτομερεστέραν αὐτῶν ἐκθέσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐπαφίησιν εἰς ἄλλα φιλοσοφικὰ μαθήματα, καὶ εἰς αὐτὴν μὲν τὴν μεταφυσικὴν καὶ εἰς τὰ σχετικὰ μαθήματα καὶ κεφάλαια ἐκάστου κλάδου τῆς φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἔργον ἔχουσιν αὐτὸ τοῦτο τὴν ἀνιστόρησιν τῶν ἐν τῇ μακροῦ τῶν αἰώνων σειρᾷ ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ὑφ' οἷον δῆποτε τύπον καὶ ἂν γίνηται ἢ ἀνιστόρησις αὕτη, εἴτε κατὰ τὸν εἰθισμένον τρόπον τῆς κατ' ἰδίαν καὶ ἐν χρονολογικῇ ἀκολουθίᾳ ἐκθέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων ἐκάστου φιλοσόφου ἐν τῇ ὀλομελείᾳ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ θεωριῶν, εἴτε κατ' ἄλλην τινὰ μέθοδον οὐχ ἦττον τῆς συνήθους ἀξιοσύστατον, τὴν μέθοδον ἐκείνην, καθ' ἣν, τῶν διαφόρων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας διακρινομένων εἰς ὠρισμένας κατηγορίας, ἐπιφέρονται ἐφεξῆς αἰ εἰς ἕκαστον κεφάλαιον ἀναφερόμεναι γνῶμαι καὶ ἀντιλήψεις ἑνὸς ἐκάστου τῶν φιλοσόφων νῦν μὲν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν διαδοχὴν, νῦν δὲ κατὰ τὴν συγγένειαν τῶν δογμάτων αὐτῶν¹⁾).

Καθ' ὅμοιον τρόπον μὴ δυναμένη ἡ *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν* νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν ἀναγραφεισῶν τάσεων καὶ ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὸ ἔλλογον καὶ βάσιμον ἢ τὸ ἄλογον καὶ ἀστήρικτον αὐτῶν, ἐπαφίησι καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὰ ἰδιαίτερα φιλοσοφικὰ μαθήματα, ἐκ μὲν τῶν θεωρητικῶν εἰς τὴν γνωσεολογίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν, ἐκ δὲ τῶν πρακτικῶν εἰς τὴν κυριωτάτην ἕξ αὐτῶν, τὴν ἠθικὴν. Καὶ οὕτως ὅμως παραπέμπουσα εἰς τὰ ἰδιαίτερα μαθήματα τὴν βασιμότητα ἢ μὴ τῶν καθ' ἕκαστα, δὲν δύναται νὰ μὴ εἴπῃ τινὰ γενικῶς περὶ τῶν προαναγραφεισῶν τάσεων καὶ ἀντιλήψεων, ὅτι αὗται, καὶ ἄστοχοι κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποτιθέμεναι, πάλιν δὲν εἶναι ἀνάξια

¹⁾ Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐπιθι τοῦ συγγρ. *Εγγ. Ἰστ. Φιλοσ. Τόμ. Α' § 6.*

πάσης προσοχῆς, οὐδὲ ὑπῆρξαν ὅλως ἄκαρποι πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, οὕσαι ὡς τόσαι ἀπόπειραι τῆς διαφωτίσεως τῶν ἐξεταζομένων ζητημάτων καὶ τῶν σκοτεινῶν αὐτῶν σημείων ἀπὸ πάσης δυνατῆς ἀπόψεως πρὸς ἐνδεχομένην ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀπὸ διαφορῶν σημείων γινομένων ἀνασκαφῶν πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐν τόπῳ τινὶ ὑποτιθεμένων καὶ πιστευομένων ἀρχαίων κειμηλίων ἢ κεκρυμμένων θησαυρῶν. Καὶ ἀστοχοῦσαι τοῦ ἀμέσως ζητουμένου, δὲν εἶναι πάντῃ ἄμοιροι χρησιμότητος αἱ τοιαῦται ἀνασκαφαί, καὶ ἂν εἴη ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ὠφέλεια αὐτῶν περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον, ὅτι ὑποδεικνύουσι τὴν ἀνάγκην τῆς κατ' ἄλλας διευθύνσεις συνεχίσεως τῆς ἐρεῦνης πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου. Πολλῶ μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο περὶ τῶν φερομένων φιλοσοφικῶν τάσεων ὡς τοιούτων ἀποπειρῶν καὶ ἐχουσῶν πρὸς τῇ ἀρνητικῇ καὶ ἐμμέσῳ αὐτῶν χρησιμότητι καὶ θετικῇν τινα καὶ ἄμεσον ἀξίαν. Τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι μὲν ζήτησις τῆς περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἀληθείας, ἀλλὰ ζήτησις κατὰ λόγον, ἐξέτασις δηλ. οὐχὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὡς ἔχουσιν αὐτὰ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ τῶν καθόλου ἐν αὐτοῖς, τῶν πρώτων αὐτῶν ἀρχῶν, ὡς αὐταὶ ἐκφράζονται διὰ γενικωτάτων τινῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἐσχηματίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε ὑπὸ τοῦ κοινοῦ νοῦ, τοῦ ὅλως ἀπλάστως καὶ ἀπεριτεχνήτως ἀντιλαμβανομένου τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ νοῦ, τοῦ μεθοδικώτερον καὶ συστηματικώτερον προβαίνοντος εἰς τὴν ἐξέτασιν, ἀπαξ δὲ σχηματισθεῖσαι εὐρίσκονται ἐν κοινῇ κυκλοφορίᾳ ὡς τόσα χαρτονομίσματα ἢ τραπεζογραμμάτια, πρὸς τῇ ὑποκειμενικῇ ἢ νοηματικῇ αὐτῶν ἀξίᾳ ὑποτιθέμενα ὡς ἐκπροσωποῦντα καὶ ἀντικειμενικῇν τινα ἢ οὐσιαστικῇν ἀξίαν. Περὶ τοιαῦτα λοιπὸν νομίσματα πραγματευομένη ἔργον ἔχει ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἂν δηλ. καὶ μέχρι τίνος πράγματι ἔχουσιν ἢ ἐκπροσωποῦσιν ἀξίαν, οὕτως ὥστε ἡ κτῆσις αὐτῶν νὰ εἶναι πλεόν τι ἢ κτῆσις ἐντύπου τινὸς καὶ ἐπισήμως σημασμένου χάρτου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ἢ τοιαύτη ἐξακρίβωσις τὰ μάλιστα προάγεται, ἂν ἐκάστη τῶν γενικῶν ἐκείνων ἐννοιῶν ὑπο-

βάλληται εἰς ἐξέτασιν ἀπὸ πάσης δυνατῆς ἀπόψεως, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἤδη γενομένων ἀποπειρῶν καὶ τῶν ἐξαγομένων αὐτῶν. Καὶ θέλων τις νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τοῖς πρὶν ὡς ἀπλοῦς ἐκλεκτικός, ἀλλὰ νὰ τάμη αὐτὸς νέαν ὁδὸν ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, παρασκευάζει εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλέστερον τὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰς ὁδοὺς τὰς πρὶν ὑπὸ ἄλλων διαχα-
ραχθείσας καὶ διανυθείσας κατὰ τε τοὺς σταθμοὺς καὶ τὰ καταντή-
ματα αὐτῶν.

